

За някои структурни образци на присъединяването на периферните общества към модерността

Христо Стоянов*

Цел на насоящия анализ е с помощта на връщането към социологическата класика (специално към Макс Вебер) да поставя на обсъждане когнитивния потенциал на социологическите интерпретации, основани на имплицитното или експлицитното приемане на тезата за универсализма, т.е. че в по-развитите страни посочват пътя на развитие на по-малко развитите или че всички общества повтарят едни *универсални* образци на развитие само с разлика във времето. Това включва както тези от типа на “еволюционните универсалии” на Т. Парсънс, така и на т.нар. “догонваща модернизация”¹.

В съответствие с това анализите, изхождащи от това разбиране, отделните аспекти на социалните промени – икономически, политически, социокултурни и пр.) са ориентирани към възприемането на образа на индустриализацията в Западна Европа и на нормативно-политическия модел на САЩ. Въпреки множеството подходи, приложени към проучването на някогашните общества на ‘реалния социализъм’ след 1990 (вж. напр.: Reißig, 1994), тази теза доминира в социалнонаучното разглеждане на тези общества.² Разпространението на подобни изходни предпоставки се подсилва от процесите на глобализация и европеизация. Ако приемем разбирането на Н. Елиас, че социологията е лов на митове, то в първо приближение бих характеризирал отстояването на тезата за универсализма като мит и/или идеология, която търси начини да ‘присади’ структурните образци на високо развитите западни общества. Става дума за основателността на приложението на тези концепции при анализа на обществата, не принадлежащи към този кръг, т.е. до колко използването им при изучаването на не-западните общества допринася за адекватното аналитично осмисляне на последните. Иначе казано: Приемането на тезата за универсализма³ прикрива спецификата на социалната тъкан на обществата, намиращи се извън границите на западното

модернизционно ядро. Тези ще се опитам с помощта на обръщането към М. Вебер да очертая ролята на path dependency за разбирането на интегриращите се в световната система периферни общества⁴. Затова и позоваването на съвременни автори служи по-скоро като илюстрация за проявленията на тези образци.

Изходното разбиране на настоящия анализ е, че отделните страни и региони представляват част от световната система, която се характеризира със собствена йерархическа структура. Т.е. те не се развиват изолирано, а в рамките на тази структура. Това разбиране възниква в концепцията на И. Уолърстейн, позната като “Анализ на световните системи”.⁵ Той доказва, че тази система по логиката на своите вътрешни потребности и благодарение на възможностите, породени от развитието на техниката, осъществява в течение на векове експанзия, включвайки в себе си всички териториални цялости, съществували преди това извън нейните предели⁶. Чрез привличането на нови територии в кръгооборота на капитала се осъществява цикличното възпроизводство на световната капиталистическа система с нейната йерархическа структура. Всеки нов цикъл се характеризира с промени във върха на тази система, т.е. с нов(и) лидер(и). Аз ще се опитам да очертая присъединяването на периферните общества към модерността като модификации на ‘социалната им тъкан’ в резултат от срещата им със западната модерност. Позоваването на концепцията на И. Уолърстейн не цели ревитализиране на актуалната през 70-те години на 20 век дискусия за центъра и периферията, а само да обърне внимание върху специфичните, свързани с историческото наследство образци на развитие, т.е. тя играе ролята на рамка, която дава подтик за осъществяването на промени в тези общества. Акцентът е в очертаването на някои основни “константи” в периферните общества, които се възпроизвеждат при всяка една промяна в геополитическата рамка, която сама по себе си не е тема на анализа, а една от формоопределящите дадености. С други думи: Става въпрос за промените в тези общества в процеса на тяхното въвличане в кръгооборота на експандиращия капитал. Т.нар. модернизация представлява в този контекст отговори(и) на структурния натиск от страна на този капитал.

Централната (хипо-)теза гласи: Тези структурни образци се възпроизвеждат под прикритието на различните ‘модернизационни мантии’ без да губят своята действеност⁷. Приемането на една такава гледна точка би позволило да се обяснят много феномени в европеизиращите се източноевропейски общества, чиито

представители категорично постулират принадлежността и/или близостта си към Запада и в езика на социалните анализи и медиални проявления подчертават това като своя основна функция. Защо при всички обществени турбуленции се възпроизвеждат образци на упражняването на власт, господство, авторитет и пр., познати от предшестващите фази на развитие?

Търговията е този механизъм, с помощта на който се осъществява подчинението на социалната организация на тези нови територии на нуждите на експандиращия капитал. Разширяването на световния пазар е свързано нахлуването на търговския капитал в тези нови територии. Международната търговия е съществувала дълго до възникването на капитализма. Но едва когато започва да се формира международното разделение на труда, търговията започва да играе решаваща роля в натрупването на капитала. От своя страна законът на търговския капитализъм се състои в това, че пазарът се контролира от този, който разполага с повече капитал.

Въвличането на нови територии в кръгооборота на капиталистическите отношения е ръководено от иманентната за капитала тенденция към експанзия – разширяване на пазара и на източниците на ресурси за по-нататъшното развитие. В тези нови територии започват да се развиват капиталистически отношения. Експандиращият капитал постоянно изисква от периферията нови възможности за нейната експлоатация. Формирането на световния пазар на капитал се нуждае от промени в структурата в ‘изостаналите’ страни - в противен случай възможностите за експлоатация на тяхните ресурси остават ограничени.

Световната система се характеризира от една страна с разделение на труда и с политическо и културно многообразие от друга. Основен мотив в това развитие е увеличаването на печалбата. Във всеки отделен етап от еволюцията на капитализма се изменят формите на експлоатация и контрол, но логиката на натрупването, на централизацията на капитала остава неизменна. Концентрацията на капитала е идентично с концентрацията на ресурсите за упражняване на господството.

Това развитие води до формирането на йерархическа структура в рамките на световната икономическа система : център и периферии⁸. Чрез редица форми на зависимост – технико-технологически, кредитни и пр. – тази йерархия се запазва и възпроизвежда, в резултат от което се институционализират и процесите на преразпределение (централизация) на печалбата от периферията към центъра.

Отношенията между ‘центъра’ и ‘периферията’ се видоизменят с всеки цикъл на капиталистическото развитие.

Естествено, валидността на идеалнотипично изведените структурни образци варира – може да се приеме, че тяхната жизненост расте с увеличаването на отдалечеността (както в пространствено, така и в културно отношение) от центрите на западното модернизационно ядро. Затова използвам и термина ‘степен на периферност’, с чиято помощ целя да релативирам валидността на очертаните в анализа образци.

“Пропастта” между западното модернизационно ядро и източноевропейската периферия може да се характеризира като една от определящите черти на развитието на Европа по пътя на ‘Новото време’⁹. Преобладаващата част от източноевропейските общества (с изключение на Чехия) се отличават с доминирането на селскостопанското производство и съответно на заетото в него население в икономическата и социалната им структура. Това може да се илюстрира със следните данни¹⁰:

Отраслево разпределение на заетите в процент към населението

	България		Румъния		Югославия		Унгария	
	920	935	920	930	920	931	920	930
Селско и горско стопанство	2,4	0,0	7,2	6,9	3,2	6,3	8,2	3,0
Промисленост и минно дело	,1	,0	,9	,7	1,0	0,7	9,7	4,1
Услуги и др.	,5	2,0	3,9	5,4	,8	3,0	2,1	2,9

Източник: Sterbling, 1996: 491

„Преброяването на населението през 1914 г. в Русия регистрира, че тогава 83 процента от него са свързани със селското стопанство“ (Rübberdt, 1972: 270). За сравнение: „Преброяването на населението в Англия през 1851 показва, че по това време половината от него живеят в градовете.“ (пак там: 269). През 1938г. само 6 % работното население са заети в селското стопанство (Беров, 1996: 448).

С други думи: Източноевропейските общества се отличават с характерното за периферните общества съвместното съществуване на наченки на раннокапиталистическо развитие и докапиталистически структури. Преобладаването на селското население, относително малобройната буржоазия, която е силно зависима от държавата и нейната политика, малобройният, но концентриран в малкото отделни ‘индустриални островчета’ пролетариат, и малобройната, но притежаваща интелектуалния потенциал за рефлексии относно предизвикателствата на развитието (модернизация или структурен натиск на западното ядро) социална група на интелигенцията, са специфични черти за социалната структура на тези общества¹¹. За нея е характерен фактът, че тя е във всяко отношение йерархична и авторитарна – както в икономически, така и политически и религиозен смисъл. Статусът на индивида по правило е предписан от традиционни норми.

Доминиращата роля на селото в тези общества има и друг аспект. Възникването на ‘излишно’ население в резултат на естествения му прирѣст води до раздробяване на поземлената собственост. Пролетариатът в тези страни се формира основно от бившите селяни, които в резултат на липса на поминѣк в родните им села мигрират в градовете. Там те пренасят и ценностите, и начините на поведение, характерни за селския патриархален свят, които неизбежно влизат в остър конфликт с градската култура. С увеличаването на числеността на тези нови ‘пролетарии’ те започват да рурализират (оселяняват) градската среда. Споменатият културен конфликт води и до една пространствена диференциация на тези социални групи, в резултат от която те пренасят основните черти на традиционния селски начин на живот в града. В това се състои една от основните особености на промишленото развитие в сравнение със страните от западното модернизационно ядро, където пролетариатът се рекрутира основно от средите на градското занаятчийско съсловие с неговите многовековни цехови традиции. Тези особености на социалната структура имат непосредствено отношение към спецификата на вѣвличането на източноевропейските общества в кръговрата на развитието на световната (капиталистическа) система.

Макс Вебер констатира една тясна взаимовръзка между преобладаването на селското население и съответното му развитие на културата от една страна и решаващата роля на традицията, т.е. на вярата (убеждението) относно детермираността на социалния порядѣк от метасоциални (висши, неподлежащи на човешко вмешателство) инстанции (вж. също: Touraine, 1976: 209ff) по отношение на образците на възприятие и поведенческите ориентации вѣв всекидневния живот на съответните общества от друга страна (вж.: Weber, 1980: 286). Именно тази вяра – в противоположност на рационалното пресмятане на ‘печалби и загуби’ от действията в западното модернизационно ядро – е решаващата упора на традиционните социални образувания. Такива метасоциални инстанции могат да бѣдат както свръхестествени сили, така и идеологически обосновани ‘обективни закони на развитието’.

Традициите дължат своята обвѣрзваща сила на нормативното или моралното си съдържание. Моралното измерение на традициите е непосредствено свързано с процесите на интерпретация, с помощта на които се свързват миналото и настоящето: Традициите представят не само това, което се случва, но и това което трябва да се случи в съответното общество (вж.: Giddens, 1993: 452). Традиционните образци на

възприятие и действие стават привични ориентации във всекидневния живот, чиято действеност се гарантира от авторитета на ‘метасоциалните’ инстанции като гарант за тяхната правилност. В рамките на тези културни образци тяхната роля не се поставя под съмнение.

В по-нататъшното изложение ще очертаем някои последствия, свързани с тази специфика на източноевропейските общества, които характеризират структурните образци на промените, свързани с включването им във възпроизводството на световната система.

В рамките на своята концепция за обществената рационализация М. Вебер разглежда религията като медиум за “систематизация на опита относно ирационалността на света” (вж.: Weber, 1947, Bd. III: 88f). Краен пункт на това развитие е формирането на един ‘специфичен по своя характер рационализъм’¹². Този рационализъм, който той представя като основна особеност на западната култура, оказва едно трансформиращо въздействие върху цялостния начин на живот и създава основата (съгласно Веберовата теза за историческата роля на протестантизма) за възникването на модерния западен капитализъм. Този рационалистически процес е феномен на градското развитие. Без да поставяме на обсъждане евристичния потенциал на Веберовата концепция за модернизацията можем да намерим един основен контраст, който очертава духовната граница между западното модернистично ядро и източноевропейската периферия: Колкото по-силно е преобладаването на селския елемент в едно общество, толкова повече са препятствията пред рационализацията на традиционното възприятие на света. Виталността ѝ може да се разглежда като пряко следствие от жизнеспособността и адаптивността на свързания с аграрните структури хабитус, който може да се пренася в социалното пространство без съществени качествени изменения. Вярата в господството на метасоциалните инстанции и ролята ѝ във формирането на образците за възприятие и поведение. Тя формира културната почва за социалната динамика в източноевропейската периферия при сблъсъка ѝ със западната модерност. В този смисъл – при отчитането на контекста на тази ‘среща’ – претенциите на т.нар. теория за модернизация за универсална валидност се оказват безпочвени и проявяват своя идеологически характер.

Докато в обществата на западното модернистично ядро трансформациите (в социално-структурно и институционално отношение), които ги превръщат в

господстващи в рамките на световната капиталистическа система, протичат без съобразяване с окръжаващия свят, то развитието в източноевропейската периферия е съвършено различно. Изходният пункт за тези развития са т.нар. *демонстрационни ефекти*. Прогресът в една част от света предизвикват импулси за обществени промени в други части на света. (вж.: Bendix, 1982: 127f). Докато ролята на тези ефекти могат да се разглеждат като обща черта в развитието на всички периферни общества, то пространствената близост респ. отдалеченост до/от западното капиталистическо ядро (степената на периферност) представлява един съществен диференциращ фактор между тях.

Възприемането на западната модерност се осъществява през ‘филтъра’ на съществуващите дадености на социалната структура и жизнения свят на периферните общества. Централният момент в това възприятие е *констатацията* на собствената изостаналост в сравнение с ‘ядрото’. Преодоляването на тази изостаналост се превръща в основен мотив на националното развитие. При това тук може да се констатира един елемент, свързан със споменатата специфика на възприятието на света в тези общества: съществена роля играе *магическият ефект* на притежанието на атрибутите, в които се локализира силата на противника. В случая става дума за атрибути, разглеждани като символи на модерността. Това притежание представлява един съществен аспект в стратегиите на еманципацията на тези общества по отношения на западното ядро. Заслужава да се подчертае: става дума за притежание, а не за начина на употреба на тези атрибути.

Констатацията на собствената изостаналост се превръща в мотив за *духовна мобилизация* в периферните общества, която може да се разглежда като една от специфичните черти на трансформациите в периферните общества. Тази мобилизация е свързана непосредствено с обстоятелството, че се касае за (ако използваме модерния термин) една интендирана социална промяна, такава която трябва да бъде (1) осъзната като необходимост, (2) организирана и (3) ресурсно осигурена. В този аспект намираме една важна особеност на промените в периферните общества: те са резултат от приложение на това, което днес се обозначава като *социална технология*, която трябва да замести липсващите социалноструктурни предпоставки, да осигури притежанието на атрибутите, разбирани като източник на силата на капиталистическото ядро, заедно с легитимацията с помощта на метасоциални инстанции от духовния ‘арсенал’ на ядрото.

В качеството на последните могат да бъдат привлечени всякакви духовни и/или интелектуални конструкции, които в структурно отношение са съпоставими с традиционните форми на религиозността, свързани с аграрния манталитет.

Тъй като моделът за интендираната социална промяна по правило е очертан в рамките на политико-идеологически конструкции, произхождащи от западното модернизационно ядро, то *колективният субект*¹³, в името на интересите на който се извършва тази радикална промяна трябва да бъде създаден в процеса на преминаване от една форма на обществена организация към друга. Той или не съществува, или е толкова малоброен, че не може да осъществи мисията, която му се предписва в модела. Това е една от първите задачи на приложението на социалната технология.

С оглед на очертаните особености на социалната структура на периферните общества централна роля в осъществяването на духовната мобилизация се пада на *представителите на образованите професии* (чиновници, литератори, учители, хора от свободните професии и пр.). Тези обществени слоеве се отличават това, че са чувствителни към развитията извън границите на собствената си страна и притежават способността за абстрактно мислене, което ги прави заинтересовани, да мислят за перспективите на развитие на собствената страна и да оказват въздействие върху формирането на обществено мнение¹⁴.

Една следваща характерна черта на тази интендирана социална промяна се отнася до нейното целеполагане - *'догонване' и/или 'задминаване' на западното модернизационно ядро*. Но това целеполагане, за да може да окаже своето мобилизиращо въздействие, се нуждае от адресат. Затова интендираната социална промяна трябва да стане национална цел. В този смисъл тя трябва да апелира към националният самосъзнание, националната гордост и пр. В този смисъл *национализмът* представлява едно централно опосредствувашо звено за осъществяване на необходимата мобилизация на широки маси от населението. Националистите в изостаналите страни, провъзгласявайки лозунга за модернизация, са били уверени, че отправят предизвикателство към Запада. В действителност модернизацията на 'периферията' винаги е била изискване на Запада, негова главна цел. Тази модернизация трябва да се подчинява на глобалната логика на натрупването на капитала.

Третото съсловие в страните на западното модернизационно ядро дължи своя възход благодарение на това, че е успяло да привлече за своята кауза болшинството от народа. Така буржоазията, опираща се на селските маси и градските плебеи, е могла да си позволи конфликта с монархията. Масите периодически са излизали от контрол, което е пораждало кървави конфликти в самия ‘революционен’ лагер. Но в Източна Европа селското мнозинство е било изначално изключено от политическия процес. (вж.: Кагарлицкий, 2009: 113). Ако по времето на Великата Френска революция ‘нацията’ е символ на тази победа на третото съсловие, чрез който то декларира претенцията за своята еманципация, то в различните източноевропейски страни – с отчитане на различната степен на периферизация помежду им – ‘нацията’ е ‘изобретение’ на относително малобройни (интелектуални) елити от втората половина на 19 и началото на 20 век. Последните използват конструкцията ‘нация’ като инструмент за легитимиране на господството си в рамките на собственото общество. Националното самоопределение в повечето страни на Източна Европа служи преди всичко за ясното самоотграничаване навън, свързано с периферната позиция на тези общества в световната система.

С други думи: Национализмът е един от съществените ресурси за ‘преработване’ на периферната позиция в рамките на асиметричните отношения в световната система. Той засилва колективната идентичност чрез привличането на *исторически* аргументи, които противопоставя на факта на икономическата и социална изостаналост¹⁵. Това идеологическо-символично самопредставяне като *жертва* предоставя оправданието за неуспеха, което намира своите проявления във всекидневното поведение на индивидуално и колективно ниво. Тясно свързан с него е внушаването на оптимизъм, базиращ на моралното варваризиране на източника на структурния натиск. Неговото мобилизиращо въздействие се крие в подчертаването на моралния аспект на това противостоене (вж.: Bendix, 1982: 130): Действително, силата на западното модернизационно ядро е голяма и опасна, но същевременно тя базира върху липса на морални ценности, духовен разпад и пр., поради което тя не може да бъде вечна. Да, слабостта не може да се отрече, но пък собственият народ притежава духовните сили, за да ги преодолее. Накратко: подобно саморазбиране внушава, че напредналите страни са морално слаби и затова обречени на крах, докато народът на изостаналата страна е силен благодарение на своята морална чистота¹⁶.

Този национализъм представлява една идейна конструкция, която служи на колективната потребност от автономия и заедно с това от принадлежност, т.е. той придава на обществото идентичност (самосъзнание) и го прави член на международната общност. В сравнение с национализма на обществата от модернизационното ядро този в периферията е закъснял и конструиран с цел да служи за обединение и/или мобилизация (вж.: Senghaas, 1992: 28). Така разбираният национализъм¹⁷ представлява един съществен елемент от стратегиите за еманципация на периферните общества по отношение на модернизационното ядро. “Не трябва да се забравя, че такива ментални конструкции се формират не само от мислители и поети, а преди всичко от външни обществени и политически обстоятелства.” (Krasnodebski, 1993). Вагнер характеризира този национализъм като център на самосъзнанието на народите от Източна Европа от 19 век. “Това е един национализъм, който придобива първите си контури в революциите от 1848 г.. Много синове на висшите класи следваха в европейските градове на революцията, участваха там в уличните боеве и пренесоха този патос у дома. Този национализъм (...) е един национализъм, породен от недостига, от фрустрацията.” (Wagner, 1992: 10). Неговата специфика се състои и в това, че той придава не само идентичност, но и в различни форми дава израз на неблагоприятната (подчинена) позиция на собствените общества във йерархията на световната система в качеството на нейна периферия.

В неговата конструкция се интегрират както авторитарните структури, характерни за периферните общества, така и самата традиция. Националистически оформената идентичност имплицира един индивидуализъм, който в никакъв случай не изключва колективизма, тъй като в него се включват образци на възприятие и поведение, в които “благото на нацията винаги стои над това на индивида. Съседството и принадлежността към общността играят тук изключително важна роля.” (Krasnodebski, 1993). Традиционните структури служат като основа за една солидарност¹⁸, която в резултат от заплахата за загуба на социалния статус в резултат от натиска на модернизационното ядро респ. развитието на капиталистическите отношения се засилва. В следствие от относително високата степен на хомогенност на социалната структура намира своя еквивалент в жизнения свят на хората под формата на солидарност и/или колективизъм.

Когато говорим за съществената роля на национализма в срещата на периферните общества със западната модерност не бива да създаваме впечатлението, че става дума за хомогенно явление. Специфичните характеристики на национализма и неговото включване в еманципационните стратегии в отделните източноевропейски страни придобиват особен профил в резултат от борбите за доминация и влияние както и чрез компромиси между привържениците на модернизационното ядро и тези на собствената традиция като източник на ресурси за развитието. Така пледират привържениците на западната модерност за подражаване на примера на ‘развитите страни’ и виждат в това единствено възможния път, този пример да бъде достигнат и евентуално надминат. Обратно, привържениците на собствената традиция критикуват привържениците на западния път за развитие като чужд в културно и морално отношение; те идеализират потенциалите за развитие на собствения народ и противопоставят тезата, че той е способен да намери ресурси в себе си за реализацията на националните цели по собствен път¹⁹. Тези полярно противоположни позиции развиват съответно специфични модернизационни концепции. Общото между тях е търсенето на легитимационни (идейни) ресурси в арсенала на ‘развития’ Запад.

Може да се твърди, че силата на структурния натиск от страна на модернизационния център респ. степента на периферизация на отделното общество се намира в пряка зависимост с разбирането на значимостта на неговата вътрешна сплотеност, и съответно със силата на консервативните позиции²⁰ в духовния дискурс. Или: Колкото повече едно обществено образувание е поставено под натиск и принудено да заеме отбранителна позиция, толкова повече се засилва позицията на консерватизма като средство за запазване на индивидуалната и колективната идентичност. Степента на периферизация, разбираана като пространствена и културна дистанция от западното модернизационно ядро и като интензивност на взаимодействията с него са сред основните детерминанти, формиращи ‘отговорите’ на източноевропейските общества на структурния натиск от страна на модернизационния център. Един подобен пример привежда А. Щерблинг: “Силно изразеният етатизъм и етническите или религиозни форми на дискриминация подсилват в етнически смесените общества на Югозападна Европа и така съществуващата тенденция към социално затваряне на базата на традиционни социокултурни сходства.” (Sterbling, 1996: 491).

Традициите са, както виждаме, една от основните инстанции, върху която се основава идентичността, особено в периферните общества. Както индивидуалната, така и колективната идентичност предполагат търсене на смисъл. В разрез с разпространеното мнение за неспособността на традицията да се развива, подчертаваме, че тя притежава своя динамика, свързана с нейната реинтерпретация и ракапитулация²¹. Въвличането на традиционните структури в кръгооборота на възпроизводството на световната (капиталистическа) система те се приспособяват към новата ситауция и се превръщат в елемент на това възпроизводство без да губят своята идентичност. Всеки опит за радикални социални и/или политически промени в отделните страни от периферията предполагат определянето на тяхното отношение към центъра или центровете на властта в световната система²².

Срещата на периферията с модерността я изправя пред следната *дилема*: Как да бъде постигнато спасение от структурния натиск на модернизационното ядро в рамките на световната система (отваряне или затваряне към нея²³) от една страна, и спасение на традиционните структури, формиращи социалната тъкан на периферните общества, от друга.

Срещата на периферните общества със западната модерност ги сблъсква със сериозни проблеми. Възприемането на конструкционните принципи²⁴ на западната модерност противоречи на социално-структурните дадености в периферните общества. Последните не отхвърлят постиженията от технико-организационно и културно естество на западното модернизационно ядро. При възприемането на тези постижения се осъществява една селекция, която им дава възможността да запазят своята традиция като генератор на идентичността им в рамките на властовата асиметрия на световната система²⁵. Очертава се картината на една модернизация, която може да бъде обозначена като *консервативна*. В тази връзка заслужава вниманието тезата на К.Маннхайм за реактивната природа на консерватизма в Германия²⁶, като реакция на натиска, заплахата от страна на Френската революция.

Л.Д. Берендт дава характерен пример в това отношение с Русия: “При действителното възприемане на прогресивните постижения на Запада в науката, технологията и образованието става дума – още от времето на Петър Първи – винаги за едно селективно възприемане при запазване на старите структури на господство без отчитане на социалните, правовите и политическите институции на Запада. Това е

валидно и за съветския период, когато индустриалната модернизация на страната се осъществява с илюзорната претенция, че социалистическата демокрация е по-съвършена от западната...” (Behrendt, 1993: 61).

“През дълги периоди от своята история в Русия се наблюдава едно *противостояние между закостенялост и реформа*, придържане към наследените държавни и социални традиции и възприемането на ‘модерните’ западно- и средноевропейски институции, което често остава като формално копиране на чуждоземните образци. (...) От въведените ‘западни’ институции остава в крайна сметка това, което съответствува на националните и локални традиции. Останалото беше обречено на провал, защото схематичното пренасяне от единия – западноевропейския – в другия – руския – контекст игнорираше социалната почва, в която са възникнали тези институции и която не може да бъде изкуствено създадена.” (Hartmann, 1983: 16).

В тази връзка е важно отново да се върнем към ролята на традицията при възприемането на постиженията на западното модернизационно ядро. Социалните промени в периферните общества под структурния натиск на центъра в рамките на световната система *не протичат по едномерната логика на прагматичните съображения*.²⁷ Заслужава да бъде подчертана – с позоваване на Р. Бендикс - следната противоречива форма на ‘селекционния филтър’ по отношение на споменатите постижения: “Всяка идея, която се възприема от някъде, може да има предимства за развитието на страната, но може да напомня за нейната относителна изостаналост, т.е. тя съдържа както предизвикателство за подражание и – независимо от нейната полезност сама по себе си – така и заплаха за националната идентичност. Това, което изглежда желано от гледна точка на прогреса, се проявява като опасност за националната независимост.” (Bendix, 1982: 131f)²⁸. Тази особено значима теза, както и констатациите в споменатите исторически проучвания, очевидно не са намерили разбиране сред привържениците на универсалистичните модели за модернизация.

Ако се опитаме да обобщим, можем да изхождаме от разбирането, че решенията на споменатата дилема се свеждат до привличането на постиженията на модернизационния център и преработването им чрез ‘филтрите’ на традицията така, че да бъде осигурено нейното консервиране от една страна, и нейният модерен облик – от друга. В резултат от това голяма част от тези развития се превръщат в една *подмяна на*

*съдържанието от формата, на функцията от фасадата*²⁹. Но външното сходство между оригинала и имитацията все още не казва нищо за резултатността на така възникващия продукт³⁰. В периферната позиция могат да се намерят редица обяснения относно начините на използване на постиженията на модернизационния център. Т.напр. степента на периферност на едно общество корелира пряко със степента на радикализация респ. със степента на отдалечаване на начина на използването им от авторския замисъл³¹.

Решаващо за възпроизводството на традиционните структури на господство е обстоятелството, че те са полезни на експанзията на капитала от модернизационното ядро: без тях те не биха могли да използват тези региони като източници на евтини ресурси. Уеднаквяването им с условията за възпроизводство в о обществата на западното модернизационно ядро би направила експанзията на последните безсмислена. Това дава основание за извода, че закономерностите на динамиката в периферните общества при срещата им със западната модерност се отличава съществено от тези в модернизационното ядро. Именно тези традиционни структури позволяват да се задържат предимствата от привличането на тези региони в кръгооборота на капитала. Един от централните механизми за осъществяването на това задържане е корумпирането на местните елити, стремящи се да приличат на тези от модернизационното ядро. Това представлява един от съществените аспекти на подражанието като структурен образец на срещата на периферните общества с експандиращия капитал на западното модернизационно ядро.

Елитите, които се опират на тези структури, започват да се ‘обуржоазяват’, копирайки *външните белези* на потреблението (статусните символи) на господстващите в обществата на западното модернизационно ядро, без обаче да изменят своята социална база. Стремежът им към интегриране в господстващата класа на световната система ги превръща в ‘инструменти’ на последната, гарантиращи подчинението на тяхните общества на интересите на тази система на господство. Самите тези общества стават източници на евтини ресурси и работна сила за ‘модернизационния център’, чрез използването на които се финансира по-скъпата работна сила, респ. поддържането на социалния мир в страните на центъра.

Идентичността означава осигуряването на константност във времето, адаптация с оглед обвързването между миналото и настоящето. Запазването на индивидуалната и

колективната идентичност принадлежи към фундаменталните задачи на всеки обществен порядък, което А. Гиддънс обозначава като онтологична сигурност. Обратно, заплахата за социалните инстанции, генериращи идентичността се възприема от индивида като заплахата за собственото му съществуване (вж.: Giddens, 1993: 464). С оглед гаранирането на тази онтологична сигурност всяка социална общност изгражда съответен институционален порядък. За практическото осигуряване на действеността на традицията се оказва институционализирането на йерархическото отношение между ‘жреците’ – пазители на традицията и ‘лаиците’ (вж.: Weber, 1980: 278). Това отношение се числи към неподлежащите на съмнение признаци на периферните общества, гарантиращо тяхната вътрешна интеграция. То може да приема в различните общности различни форми; същественото му качество се корени в това, че (1) то се основава не толкова на компетенцията, колкото на социалния статус на персонифицирания носител на социалната функция ‘жрец на традицията’, и (2) той е този, който може и трябва да тълкува и реинтерпретира традицията в различните обстоятелства на живота на общността. В така скицираните структурни измерения на промените в периферните общества в резултат от срещата им със западната модерност (експандиращия капитал) откриваме отделни характеристики на една форма на обществена организация, която М. Вебер обозначава с понятието ‘патримониално господство’ или ‘патримониализъм’.

В концепцията на М. Вебер относно идеалните типове на господство, формиращи спецификата на “социалната тъкан”, тази форма на обществена организация заема особено място. Тук става дума за една генерално ориентирана към традицията, производна на патриархалното господство форма, осъществявана на основата на личната власт на господаря. От първичния патриархализъм я отличава наличието на управленски щаб на властелина. (вж. Weber, 1980: 134). Според Вебер тази форма на господство може да се наблюдава във всички исторически епохи (пак там: 590), което позволява да се очертаят нейните характеристики, в рамките на които периферните общества решават дилемата, пред която са изправени при “срещата” им със световната система. Разглеждането на ‘социалната тъкан’ на периферните общества от позицията на тази теоретична конструкция позволява да се обяснят много явления, съпровождащи тяхното развитие особено при срещите им със западната модерност, т.е. възпроизводството на тези структури на господство съставляват една съществена част от ‘path dependency’ на тези обществени образувания.

Основната особеност на отношенията в рамките на този модел на обществен ред е тяхният непосредствено личен характер, основан върху пиетет, преданност и вяност към господаря³². Тя е подчинена на задоволяването на потребностите, интересите и замислите на този господар (пак там: 583). Вебер обръща внимание при очертаването на основните понятия на своята концепция, че отношенията на господство предполагат наличието на готовност за подчинение. Ако при първичния патриархализъм тази готовност се базира единствено на традицията, то при патримониализма нейните опори се подсилват с помощта на особен апарат за управление и военни формирования, които изпълняват ролята на инструмент за реализацията на личната власт на господаря. Причастността на отделните членове към този апарат е въпрос на личната благосклонност на господаря към тях, награда за личната преданност. Или, патримониалните структури могат да се опишат като обменни отношения : лична преданност, лоялност и пр. срещу благосклонност от страна на господаря, която намира и материални форми на изражение. Социалното положение на индивида се определя от близостта му до съответния господар, респ. от неговото благоволение. В този смисъл патернализъмът е иманентно включен в патримониалните структури като един от механизмите за тяхното възпроизводство. Именно в тази форма на социална организация темата за ролята на личността е от определящо значение – в противоположност на т.нар. от М. Вебер рационална бюрократична организация, където субектът е преди всичко безличен изпълнител на нормативни предписания. С други думи, жизнеността и стабилността на патримониалните структури зависят главно от личните качества на господаря, свързани както с оценката на актуалната ситуация и вземането на решения, така и с подбора на своя щаб.

Основен източник за рекрутиране на управленския апарат е първоначално непосредственото лично обкръжение на господаря; с нарастване на нуждите на управлението се разширява и кръгът на източниците – все по-често в него попадат хора, които не са принадлежали към непосредственото обкръжение. В този смисъл способността на господаря да подбира членовете на своя щаб определя и перспективите на развитието на този щаб. Това обстоятелство е от съществено значение за динамиката на тази форма на социална организация и съдържа потенциали за различни посоки на развитие³³.

Заедно с определени управленчески функции и свобода за действие членовете на тези щабове придобиват и определени икономически привилегии (бенефиции). На тях им е позволено да правят всичко, което е съвместимо с традицията и интересите на господаря да бъдат държани поданиците в подчинение, да осигуряват средства за неговата издръжка и за осъществяване на неговите (вътрешно- и външнополитически) замисли (вж. пак там: 597). От това произтичат поне две следствия: (1) Членовете на управленските щабове разглеждат поверените им сфери за действие като своя собственост, която е изключителен източник на средства за тяхното съществуване и за предоставяне на съответен дял на господаря – близостта до господаря респ. до управлението е инструмент за лично облагодетелствуване (пак там: 598); и (2) Разпределението на тези части съдържа един постоянен конфликтен потенциал в отношенията между господаря и членовете на тяхните щабове. В това отношение Вебер подчертава значението на личните качества на господаря за утвърждаване на своята власт (вж.:605). Той посочва различни методи за осигуряване на лоялността на чиновниците си, сред които особено значение имат привличането на хора, не принадлежащи към привилегированите кръгове, без собствен властнически статус и престиж, вкл. и на чужденци, които са били зависими изключително от благоволенieto на господаря. Те стават конкурентна заплаха за вече заемащите управленски позиции и знак, че заеманата позиция зависи изключително от лоялността им към господаря (вж. пак там: 605, 606, 638).

На примера на привличането на военната сила за утвърждаване и разширяване на своята власт М. Вебер очертава рисковете, поемани от господаря във взаимоотношенията му с неговия щаб – при военни неудачи и др. подобни обстоятелства той се превръща в заложник на последния и е принуден на отстъпки, респ. на ограничаване на собствената си власт. В този контекст е от особено значение умението му за използване на символичните легитимационни ресурси, особено на традицията (вж. пак там: 590). Тук отново излизат на преден план личните качества на властелина и многовариантността на неговите решения. М. Вебер подчертава, че за разлика от действителната бюрокрация – с която той свързва модерната (в частност капиталистическата) организация – тази форма на организация зависи изключително от чиновника, от отношението към отделния просител, от готовността на последния да облагодетелствува чиновника за определено позитивно решение (пак там: 605, 606). Същевременно той обръща внимание, че патримониалната организация съдържа

потенциали за превръщане в бюрократична и/или за имитиране на последната (пак там: 638).

Но във всеки случай принадлежността или не-принадлежността към апарата за осъществяване на господство е централен критерий за социалната стратификация. Тяхната лоялност към господаря се 'възнаграждава' с определени привилегии, които са недостъпни за останалите 'простосмъртни'. Тяхният размер е част от взаимоотношенията в рамките на властната йерархия, но и нарушаването на нормите на лична лоялност към господаря носи значително по-голями рискове в сравнение с тези, които не принадлежат към този кръг. Общественото положение се определя основно от близостта до властническите инстанции, а не от икономически критерии в собствения смисъл на думата. Иначе казано, организираните по принципите на патримониализма социални образувания произвеждат в името на задоволяването на потребностите в размер, обусловен от положението в социалната йерархия, но не по икономическите критерии.

Така очертаната роля на традицията и нейните пазители в периферните общества води до извода, че тези структурни елементи неизменно присъствуват при всяка тяхна 'среща' с модернизационното ядро. Значимостта на традицията като ресурс е в пряка зависимост от степента на аграрност на отделните (периферни) социални образувания при 'срещата' им със западната модерност. (В този смисъл може да се постави знак на равенство между аграрност и периферност, определяща близостта до идеалния тип на патримониалното господство). Тези структурни елементи са сред централните движещи сили на дефинирането на заплахата за цялостността на общността, както на възможните решения на свързаните с нея проблеми. Всяка нова проява на заплахата от страна на модернизационното е свързана със засилването на сплотеността на общността, както и с засилване на влиянието на 'жреците' на традицията, т.е. с консервирането на традиционните структури. Този структурно обусловен консерватизъм е една от характерните черти на преработването на натиска от страна на модернизационното ядро, който приема формата на емпирично наблюдавана (осезаема) заплаха от загуба на постигнатия респ. заемания социален статус. Съществено в случая е да се подчертае, че консервирането на традиционните структури не представлява пречка за включването на тези общества в световната капиталистическа система в качеството им на източници на ресурси и евтина работна сила. Тези структури не

изчезват в резултат от възприемането на техническите постижения на западната модерност и свързаните с нея пространствени предвижвания на селското население. Те са 'преносими' и продължават да моделират социума в периферията на световната капиталистическа система и след въвличането им нейния кръгооборот като придават специфичен облик на урбанизационния процес.

Основани върху патерналистични принципи общности формират социалната организация на периферните общества на всички степени на обществената йерархия. В тях намира конкретен израз консервирането на традиционните структури и задължителната им валидност за всички индивиди. М. Вебер подчертава свързаността на патриархалната форма на господство с личността на 'патриарха', към която са насочени почитанията от страна на всички членове на общността. Ядро на това господство е неподлежащият на съмнение авторитет на стопанина относно делата и интересите на общността. Нейната основа е готовността на всички членове на общността да се подчиняват на този авторитет и на произтичащите от него норми. За разлика от нормите в рамките на бюрократичната форма на господство, които апелират към смисъла на абстрактната легалност, нормите при патриархалната форма на господство апелират към традицията, към нерушимостта на предписания от нея ход на нещата и към авторитета на стопанина като 'жрец на традицията'. Тук става дума за лично отношение на господство и подчинение. Властта на стопанина, стоящ на върха на пирамидално организираната общност, е всеобхватна и не подлежи на ограничения (вж.: Weber, 1980: 580). В периферните общества патриархалното господство може да се генерализира като общовалиден организационен принцип, произтичащ от конститутивната роля на традицията в тях. От тук следва и обстоятелството, че доверието се отнася (почти) единствено към принадлежащите към 'собствената' патримониална пирамида; останалите са 'чужди'. Същото се отнася и за институциите (вж.: Simmel, 1908: 264ff).

В резултат от високата степен на хомогенност на социалната структура на периферните общества политическият ландшафт респ. броят на политическите партии е значително по-голям от този на колективните социални субекти, чиито интереси те би следвало да представляват. Тук лесно може да се проследи действието на споменатия организационен принцип: политическите партии представляват в преобладаващата си

част формирования, свързани с определени ‘водачи’, ‘господари’, чиито идеологически арсенал се ‘заема’ от духовни продукти от модернизационното ядро.

В случая е от определящо значение обстоятелството, че патримониалното господство като организационен принцип на структурите на господство може да бъде ‘облечено’ във всякакви различни форми и легитимирано с помощта на идеи, вкл. и такива, които произхождат от арсенала на западното модернизационно ядро. Това е съществен признак на споменатата адаптивност на традицията, конституираща периферните общества. Действителността на всички привнесени институционални форми зависи от тяхното възприемане от страна на жизнения свят на обществото – реципиент, който в нашия случай е оформен от традицията. По този път лесно може да се открият ‘обяснения’ за наличието на форми на авторитаризъм, за ‘приватизацията на държавата’, за слабостта на гражданското общество и пр. през всички исторически етапи в развитието на тези общества. В този смисъл връщането към класиката (в частност към М.Вебер) има предназначението да очертае една идеалнотипична конструкция, която да хвърли светлина към закономерния характер на феномени като ‘клиентелизъм’, ‘корупция’, ‘авторитаризъм’, ‘слабост на гражданското общество’, търсене на ‘благословията’ на (актуалния) голям брат или началник и много други.

Естествено, мащабът на разпространението на тези феномени зависи от степента на периферизация на всяко отделно общество. Изследванията на А. Гершенкрон³⁴ хвърлят светлина върху ролята на този фактор при ‘срещата’ на периферните общества със западната модерност. Неговата основна теза гласи: “Когато аз предприемам проучването на индустриалното развитие на една страна, очаквам че ще намеря заместители за липсващите предпоставки в зависимост от степента на изостаналост на дадената страна.” (Gerschenkron, 1968: 28). Към тези заместители се отнасят преди всичко ролята на държавата респ. на централизацията на ресурсите с помощта на държавата. С други думи, в периферните общества *държавата представлява основният актьор* в ‘организирането’ на срещата със западната модерност. От тази нейна роля произтичат и други особености на този процес. Те са свързани ролята ѝ в запазването на традицията и на свързаните с нея форми на социална организация, осъществяването на мерки в защита на собствения модернизационен проект, както и на ограничаването на различните форми на съпротива, пречателствувачи реализацията на този проект. Тази роля на държавата може да обясни и тенденциите към централизация

в периферните общества, и ограничените сфери за влияние на либералните идеи, и последствията от отказа на държавата от протективната ѝ роля.

За възникването на западния капитализъм има основополагащо значение отделянето на икономическата сфера от тази на политическото господство на феодалното общество. Лозунгът ‘гражданско общество’ представлява израз на интереса на намиращата се във възход капиталистическа класа, да се освободи от ограниченията на абсолютистичната власт. Тази модернизация представлява преди всичко в осигуряване на свобода за действие на базата на рационални правни норми. Мобилизацията на ресурси и мотиви, която в западното модернизационно ядро се осъществява с помощта на разгръщането на гражданското общество, в периферизираните общества се постига благодарение на държавната намеса. Колкото по-ниска е степента на концентрация на ресурсите (капитала), толкова по-висока е степента на зависимост от държавната намеса за осъществяване на модернизационните проекти.

А.Фурсов обръща внимание на обстоятелството, че съвременната наука за обществото е възникнала в такъв социум, в който съществува частна собственост, в който са се обособили една от друга властта и собствеността, религията и политиката. Съвременната западна наука за обществото отразява реалностите на такъв социум, който е еднозначно диференциран в икономическа (‘пазар’), социална (‘гражданско общество’) и политическа (‘държава’) сфери. Тази диференциация е фиксирана както институционално, така и ценностно. Отразяващите тези реалности понятия се обявяват за универсални, т.е. общонормативни. В хода на експанцията на капитализма тази представа за обществото е разпространена върху целия свят. Всички социални образувания започват да се разглеждат през призмата на една обществена система. Проблемът е обаче, че споменатата диференциация не съществува в преобладаващата част от не-западния свят. Този факт се интерпретира като отклонение, което трябва да бъде поправено. (вж. Фурсов, 2004: 3 и сл.). Така този подход става не само ‘инструмент’ за анализ, но и програма за действие.

Липсата на присъщи за развитите западни общества елементи като напр. ‘гражданско общество’ се интерпретира според А. Фурсов от основаната върху универсални категории социална наука като отклонение, което трябва да бъде поправено, лесно можем да ‘открием’ последствията за политическата практика: Този ‘дефицит’ се преодолява чрез инсталирането на ‘институции на гражданското

общество', които по правило се поддържат от инвестиции от центъра или центровете на господството в световната система и играят ролята на пазители на интересите на последните, т.е. на необходимите за реализацията на тези интереси промени в тези общества. В тези 'пазители на чистотата на идеологията' намираме превърнатите форми на жреците – блюстителите на господстващите интереси. Възможността за направляване на обществения дискурс определя и шансовете за реализация на една или друга представа за обществото. В този смисъл 'институциите на гражданското общество' не са хомогенни, но в крайна сметка тези, които доминират, имат определящо значение за формиране на държавната политика. А самата социална наука, изхождаща от универсалистични концепции, има една предопределена задача: да показва до колко обектът на нейните изследвания прилича на обществата от господстващия център на световната система и евентуално да установява различия от тях, които "трябва" да бъдат премахнати.

Степента на периферност на отделното общество повишава важността на духовната мобилизация и на 'историческо нетърпение', на силата на тенденцията към търсене на 'бързи решения' за решаване на дилемата на периферните общества. Един от вариантите за такива радикални решения представлява социализмът.

БЕЛЕЖКИ

- 1 П. Велинг констатира, че след Втората световна война в западната социална наука се формира едно доминиращо нормативно разбиране за модерността и модернизацията, което се корени в концепцията за 'еволюционите универсалии' на Т.Парсънс. Съгласно това доминиращо разбиране за модерността 'модерните' общества се характеризират с еволюционни процеси на рационализиране на сферите на дейност и/или с линейно прогресираща функционална диференциация на обществената система (вж. Wehling, 1992: *Die Moderne als Sozialmythos. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Modernisierungstheorien*. Frankfurt/M., - New York (Campus): 10 и сл.)
- 2 Обсъждането на причините за пристрастието към подобни методологически предпоставки заслужава специално проучване, но то не влиза в обхвата на това изследване.
- 3 "Концепцията за една "универсална култура" е един типичен продукт на западния културен кръг. (...) В края на 20 век служи концепцията за една универсална култура като легитимация на културното превъзходство на Запада по отношение на незападните общества и на необходимостта от подражанието на западните практики и институции от страна на други общества. Универсализмът е идеологията на Запада в конфронтацията му с незападните култури." (Huntington, 1996: 92)

-
- 4 Пример за актуалността на тази тематика е сборникът, съставен от Иван Еленков и Румен Даскалов под заглавие “Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност” (Еленков/Даскалов 1994)
- 5 В резултат от изучаването на процесите от двете страни на Атлантическия океан след откриването на Америка той стига до извода, че вече в 16 век в това пространство се заражда цялостната световна икономическа система. Трансатлантическият пазар предшества формирането на националните пазари. С други думи, първо се конституира световната система, а едва след това започва развитието на капитализма в отделните страни. Тези идеи той представя в тритомното историческо изследване “Съвременната световна система” (Вж. *The Modern World-System, I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (New York: Academic Press, 1974); *The Modern World-System, II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600 — 1750* (New York: Academic Press, 1988); *The Modern World-System, III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730 — 1840's* (San Diego: Academic Press, 1989).
- 6 Вж.: Валлерстайн И. Анализ мировых систем ситуация в современном мире СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001: 13
- 7 Това виждане за модернизацията по гениален начин е формулирано от Алеко Константинов: “Помогнаха на бай Ганя да смъкне от плещите си агарянския ямурлук, наметна си той една белгийска мантия - и всички рекоха, че бай Ганьо е вече цял европеец.” В частност въпросът е: до колко този образ е актуален?
- 8 Авторът на концепцията за анализ на световната система разграничава център, полупериферия и периферия. С оглед избягването на дискусията относно принадлежността към един от споменатите концентрични кръгове ще използваме термините ‘център’ и ‘степени на периферност’.
- 9 Вж. Поппетров, 2003
- 10 Вж. също: Аврамов. 2001, 2007; Мишкова, 2006; Поппетров, 2003
- 11 Вж. Еленков 1998
- 12 Би било погрешно да се приема, че в Източна Европа липсват феномени на рационализация, сравними със западноевропейската Реформация. Характерен пример в това отношение е църковната реформа в Русия през 17 век. Там състълкването между ‘народната’ реформация с официалната ‘църковна реформа’ приема формата на борба за ‘старата вяра’. Източноевропейската, специално руската специфика се състои не само в противостоенето между народа и управляващата класа, но и в това, че реформаторското по същество движение ‘от долу’ се формира не в борбата със старата църква, а с реформата ‘от горе’. Колкото повече това старообрядство уподобява западната реформация по своята насоченост, толкова повече се засилва неговото противопоставяне срещу чуждоземното (западното) влияние и срещу държавата, която стимулира разпространението на това влияние. Старообрядското движение може да се разглежда (от съвременна гледна точка) като опит за създаване на моралните основи за един нов обществен ред (аналогично на протестантската етика). Но неговият акцент е опората на собствените сили, и противодействие срещу включването на страната в световната система, върху което набляга държавната политика (вж. по-подробно: Кагарлицкий, 2009: 121 и сл.).
- 13 Такъв колективен субект може да е както ‘пролетариатът’ така и ‘капиталистическата класа’.
- 14 “Когато липсват средства за реализация на тези цели, идеите придобиват простор за разгръщане. Резултатът е един калейдоскоп от национални аспирации.” (Bendix, 1982: 131).

-
- 15 Т. напр. може да се чуе, че балканските народи “са се борили векове наред с турците, спряли са ги или поне са им оклонявали вниманието. Така Западна Европа е имала необходимото спокойствие, за да разцъфне и да развие своите трайни ценности. Те самите са били жертви. И след Втората световна война е същото. Оставили са ги на руснаците и отново Западна Европа е оставена на спокойствие. Подобни линии на аргументация се срещат и при повечето източноевропейски народи, които сега бягат към средноевропейското. Източноевропейците виждат негативното само като нещо, идващо от вън.” (Wagner, 1992: 11).
- 16 Т. напр. в Русия “държавата на първите Романови, като изпитва нарастващата зависимост от западните технологии, се опитва да я компенсира с помощта на културното самоутвърждаване, с противопоставянето на ’московското благочестие’ на западните нрави. Русия не се изолира от европейската култура, а ѝ се противопоставя. Това противопоставяне има смисъл именно поради това, че руският човек от 17 век се е сблъсквал постоянно с различните проявления на западната култура.” “В контекста на културния изолационизъм на ранните Романови ново звучение получава и лозунгът “Москва – това е Третият Рим”. Така започва да се подчертава не ключевото значение на Русия в контекста на общата европейска и християнска история, а “духовното” превъзходство на Русия на фона на все по-очевидното техническо превъзходство на Запада.” (Кагарлицкий, 2009: 124, 126)
- 17 За България вж.: Годорова, 2012
- 18 Когато общността “пази своите членове от заплахи, тя става благодарение на нейната протективна сила гарант за съществуването им, и те се отнасят към нея със съответното уважение, което тя заслужава в качеството на жизнено важна инстанция.” (Flego, 1993: 66).
- 19 Характерен познат пример за това противопоставяне в рамките на национализма е полемиката между ‘западниците’ и ‘славофиците’ в Русия. Подобни явления могат да се проследят в историята на повечето източноевропейски страни.
- 20 Консервативно е използването на аргументи от миналото (неговото ‘консервиране’) за обосноваване на собствената позиция (вж. Mannheim, 1984: 125)
- 21 Характерен пример за адаптивността на традицията, както и нейният потенциал като модернизационен ресурс можем да намерим в историята на Япония. (вж. по-подробно: Eisenstadt, 1995)
- 22 Тук искам да обърна вниманието върху факта, че изследователите от историческата наука са значително по-предпазливи в причисляването на периферните европейски (в частност на балканските) общества към Изтока или Запада. Вероятно близостта им към емпиричните факти обяснява тази специфика в сравнение със социалнонаучните изследователи. (вж. напр.: Аврамов. 2001, 2007; Мишкова, 2006)
- 23 Отворената икономика, наложена на страните от ‘периферията’, означава неизбежност на преразпределението на капитала е полза на ‘центъра’. Затова само Япония, сталинска Русия и страните от югоизточна Азия, успяли в различно време и по различни начини да се ‘отделят’ от световния пазар на капитали, съумяват да изменят радикално своето положение в световната йерархия. (срв.: Кагарлицкий, 2009: 17)
- 24 “Действащите като конструкционни принципи на социалното пространство свойста или признаци се формират от различните видове власт или капитал, които се търсят и представляват ценност съответно в отделните социални полета.” (Bourdieu, 1985: 10).
- 25 Примери за това може да намерим в културната антропология. Аллан Хансон разказва за един разговор с “мамонта” – стар таитянец, който е постигнал големи успехи в “съвместяването на местните ценности и франското влияние”. Разполагайки

-
- се в голямото кресло след прекрасната вечеря и показвайки, какво почетно място заема в неговото жилище американският хладилник, той с усмивка казал на Хансен : “а храната в хладилника е таитянска” (цит. по: Маршалл, 2004: 25)
- 26 “Докато на Франция се пада ролята, да развие по радикален начин ренесансово-рационалистичните елементи на съзнанието и така да стане носител на ‘абстрактното мислене’, то ролята на Германия може да се характеризира като допълнителна, като превърна консервативно-органическо-историческото мислене в духовно оръжие, като го съоръжи с вътрешна последователност. (...) В Германия се формира под идеологическия натиск на Френската революция едно контра-движение, което е чисто идеологическо и притежава потенциала за дълго време да ‘доведе до край мисленето’ на консервативните идеи.” (Mannheim, 1984: 61, 64).
- 27 Вж. Аврамов, 2007
- 28 Като илюстрация за специфичната културно-обусловена модификация на възприемането на западните постижения може да служи описаният от К. Леви-Строс случай на усвояването на играта на футбол с помощта на западните мисионери от страна на туземното население на Нова Гвинея. За разлика от западния образец, според който футболът е един символите на отношенията на конкуренция (един трябва да спечели, другият трябва да загуби) в Нова Гвинея местното население играе така и до тогава, когато победите и загубите са изравнени и всички са еднакво победители. (Levi-Strauss, 1975: 358).
- 29 “...погледът на социолога трябва да прозре, какво се крие зад фасадата на обществените структури” (Berger, 1979: 41)
- 30 Един цитат от 1868 г. (с известни продиктувани от времевата дистанция модификации) може да илюстрира този принцип: “По видимостта, според статистиката на външните форми, притежават румънците днес цялата западна цивилизация. Ние имаме политика и наука, списания и академии, училища и литература (...) – ние имаме даже конституция. Но в действителност това са като цяло мъртвородени, претенции без основа, призраци без тяло, илюзии без реалност, и затова културата на висшата класа е (...) нула, и пропастта, която я дели от простолюдието става от ден на ден по-дълбока.” (Majorescu, 1978 – цит. по: Sundhaussen, 1995: 81).
- 31 Характерен пример в това отношение са балканските страни. “Румънската конституция от 1923 (както и конституциите на Югославия и България от същия период) подобаваше буквално на западните образци, но това не означаваше, че с това беше импортирана и практиката на превовата държава. (...) Политическата модернизация на Румъния (както и на другите балкански страни) в предсоциалистическата фаза беше осъществена само на хартия. Липсваше широката средна класа, която е в състояние да изпълни с живот парламентарно-демократичната система, липсваше мрежата от посреднически институции, които биха могли да ограничат всевластието на държавата (подсилено от централистичната конституция), липсваше и културната инфраструктура, която би могла да направи възможна политическата партиципация. Пропастта между малките, западно образовани и заможни елити от една страна и живеещата на ръба на бедността маса от населението (една голяма част от която е неграмотна) от друга страна пречеше на парламентарно-демократичния модел да функционира.” (Sundhaussen, 1993: 25,26).
- 32 Подобни властнически структури са характерни и за организацията на т. нар. тайни общности от типа на мафията. В този смисъл периферните общества са структурно предразположени към ‘съжителството’ с такива социални образувания.

-
- 33 Според П.-Л.Бергер всяка система намира хората, благодарение на които тя се самовъзпроизвежда. (вж.: Berger, P.-L., 1979: 122) Но определяща роля в този избор имат качествата, представите, оценките на тези, които вземат тези решения.
- 34 Може да се спори относно изходните предпоставки на студиите на А. Гершенкрон, специално относно необходимостта от универсални предпоставки за индустриализацията. В случая са от значение описаните от него исторически факти.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов, Румен (2007) Комуналният капитализъм. Из българското стопанско минало. (т. I-III). С., Фондация „Българска наука и изкуство” и Център за либерални стратегии.

Аврамов, Румен (2001) Стопанският ХХ век на България. С. Център за либерални стратегии

Беров, Любен (1996) Стопанска история. София

Валлерстайн Имануел Анализ мировых систем ситуация в современном мире СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001

Даскалов, Румен (2002) Как се мисли Българското възраждане. София: Лик

Еленков, Иван/Даскалов Румен (1994) Защо сме тавива? В търсене на българската културна идентичност .”Просвета”, София

Еленков, Иван (1998) Родно и дясно. Принос към историята на несбъднатия десен проект в България от Времето между двете световни войни. София : Лик

Кагарлицкий Борис Ю. (2009) Периферийная империя: циклы русской истории. — М.: (Эксмо),

Мишкова, Диана (съст.). Балканският ХІХ век. Други прочити. София, Център за академични изследвания, Рива, 2006

Мишкова, Диана (2014) В търсене на балканския оксидентализъм - <http://simpleidea.org/> /в-търсене-на-балканския-оксидентализ/, 15.01.2014

Поппетров, Николай (2003) Нито Изток, нито Запад – релациите Изток–Запад в дебата на българската идентичност 1918-1944 – В: *Проблемът Изток–Запад в историческа перспектива*. С., с. 282 - 291.

Поппетров, Николай (2006) Съвременният български политически мит (Въведение към интерпретацията му) – *Историческо бъдеще*, , № 1-2, с. 3-29

Салинс, Маршалл (2004) Прощайте, печалните тропы. Етнография в контексте современной мировой истории, - Альманах “Восток”, Выпуск: N 7(19), июль 2004 г.

Тодорова, Мария (2012) България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития. Изд. „Просвета“

Фурсов, Андрей И. (2004) Операция Ориентализм. М.: Гуманитарий, 2004.

Bendix, Reinhard (1982) Freiheit und historisches Schicksal. Heidelberger Max Weber-Vorlesungen. Frankfurt/Main

Berger, Peter L. (1979) Einladung in die Soziologie, München (Juventa)

Behrendt, Lutz-Dieter (1993) Osteuropa als kulturhistorische Region, - in: KULTURSOZIOLOGIE. Ambitionen • Aspekte • Analysen, 2.Jg. , Н.1, S. 53-64

Eisenstadt, Shmuel N. (1995) Japan und die Vielfalt kultureller Programme der Moderne, - in: PROKLA 101 (Kapitalistische Kulturen), 25. Jg., S. 503-520

-
- Flego, Gvozden (1993) Gemeinschaft ohne Gesellschaft? Zur Problematik des 'Postsozialismus', - in: Brumlik, Micha/Brunkhorst, Hauke (Hrsg.) Gemeinschaft und Gerechtigkeit. Frankfurt/Main
- Hartmann, Jürgen (1983) Politik und Gesellschaft in Osteuropa. Eine Einführung. Frankfurt/Main - New York
- Gerschenkron, Alexander (1968) Die Vorbedingungen der Europäischen Industrialisierungen im 19. Jahrhundert, - in: Fischer, Wolfram (Hrsg.) Wirtschafts- und sozialgeschichtliche Probleme der frühen Industrialisierung. Berlin
- Giddens, Anthony (1993) Tradition in der post-tritionalen Gesellschaft, - in: SOZIALE WELT, Jg. 44, H.4, S. 445-485
- Kollmorgen, Raj (1994) Zwischen Institutionentransfer und kulturellem Eigensinn: Theoretische Ansätze der Transformationsforschung in der Diskussion. Bericht über eine Tagung der KSPW am 7./8. Mai 1993, in: BERLINER JOURNAL FÜR SOZIOLOGIE, Jg. 4, H.3, S. 431-435
- Krasnodebski, Zdzislaw (1993) Das 'polnische Weltchen' und die Leichtigkeit des Entwischens. Sind die Gemüter der Osteuropäer so verwüstet wie ihre Wirtschaft?/Über die Kultur und die Moderne, - in: Frankfurter Rundschau, 4. September 1993 (Nr. 205), S. 14
- Levi-Strauss, Claude (1975) Strukturele Anthropologie II. Frankfurt am Main (Suhrkamp Verlag)
- Mannheim, Karl (1984) Konservatismus. Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens. Frankfurt am Main
- Parsons, Talcott (1971) Evolutionäre Universalien der Gesellschaft, - in: Zapf, Wolfgang (Hrsg.) Theorien sozialen Wandels. Köln - Berlin, S. 55 - 74
- Reißig, Rolf (1994) Transformation - Theoretisch-konzeptionelle Ansätze und Erklärungsversuche, - in: BERLINER JOURNAL FÜR SOZIOLOGIE, Jg. 4, H. 3, S. 323-343
- Rübberdt, Rudolf (1972) Geschichte der Industrialisierung. Wirtschaft und Gesellschaft auf dem Weg in unsere Zeit. München
- Senghaas, Dieter (1992) Vom Nutzen und Elend der Nationalismen im Leben von Völkern, - in: AUS POLITIK UND ZEITGESCHICHTE. Beilage zur Wochenzeitung DAS PARLAMENT, B 31-32/92 (24. Juli 1992), S. 23-32
- Simmel, Georg (1908) Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung
Duncker & Humblot, Berlin (1. Auflage)
- Sterbling, Anton (1996) Zur Sozialstruktur sudeuropäischer Gesellschaften und die Grenzen klassentheoretischer Analysekatoren, - in: BERLINER JOURNAL FÜR SOZIOLOGIE, Jg. 6, S. 489-499
- Sundhausen, Holm (1993) Die 'Modernisierung' der Balkanländer in vorsozialistischer Zeit: Ein Mißverständnis und seine Folgen, - in: Gregori, Ilina/ Schaser, Angelika (Hrsg.): Rumänien im Umbruch. Chancen und Probleme der europäischen Integration. Bochum, 1993

Sundhaussen, Holm (1995) Die 'Transformation' Osteuropas in historischer Perspektive oder: Wie groß ist der Handlungsspielraum einer Gesellschaft, - in: Wollmann, Helmut u.a. (Hrsg.) Transformation sozialistischer Gesellschaften: Am Ende des Anfangs. Opladen, S. 77-92

Toutaine, Alain (1976) Was nützt die Soziologie? (Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft) Frankfurt am Main

Wagner, Richard (1992²) Sonderweg Rumänien. Bericht aus einem Entwicklungsland. Berlin

Weber, Max (1980⁵) Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen

Weber, Max (1947⁴) Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, 3 Bde., Tübingen

Wehling, Peter (1992) Die Moderne als Sozialmythos. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Modernisierungstheorien. Frankfurt/M., - New York (Campus)

*Христо Стоянов е доктор на философските науки (Dr. phil. habil.) – Университет Магдебург. Координатор и ръководител е на редица международни изследователски и квалификационни проекти в източноевропейските страни (Чехия, Полша, Русия, България). Основни изследователски интереси: социология на социологията, социалната промяна, теории на трансформацията в Източна Европа, социология на предприемачеството, социологическото сравнение.

Адрес за кореспонденция: Email: stojanov.eurodialog@googlemail.com Dr. Christo

Stojanov Im Wasserblech 71D-51107 Köln